

ХЭВЛЭЛ МЭДЭЭЛЭЛ, СЭТГҮҮЛ ЗҮЙН САЛБАРЫН НИЙГЭМД ГҮЙЦЭТГЭХ ҮҮРЭГ

М.Уянга
Хууль зүйн магистр

Товч агуулга: Энэхүү өгүүлэлд хэвлэл мэдээллийн байгууллагын үйл ажиллагааны эрх зүйн үндэслэл, Монгол Улсад мэдээллийн хэрэгслийн хүртээмж, иргэд, олон нийтийн мэдээлэл олж авч буй эх сурвалж, түүний харьяалал, түүнчлэн, хэвлэл мэдээлэл, сэтгүүл зүйн салбарын нийгэмд гүйцэтгэх үүргийг хэрхэн тодорхойлж, нийгэмд эзлэх байр суурийн талаар товч авч үзсэн.

Түлхүүр үг: Олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл, сэтгүүл зүй, нийгэм, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, сэтгүүл, радио, цахим мэдээллийн хэрэгсэл.

Удиртгал

Хэвлэл мэдээллийн салбар бол нийгмийн эмзэг салбар юм. Учир нь итгэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх гэсэн Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасан хүний суурь эрх хөндөгдөж байдаг оршдог.

Төр хэрхэн үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, олон нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалах, олон ургалч үзлийг дэмжих, улсын түүх, соёлын онцлогийг түгээх хүрээнд хэвлэл мэдээллийн үйл ажиллагааг зохицуулахын зэрэгцээ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хүрээнд баталгаажсан суурь эрхийг хангах тухай асуудал нь энэ судалгааны хүрээнд тодорхойлогдох юм.⁴⁹

Тэр дундаа сэтгүүлчийн үйл ажиллагааны эрх зүйн орчин бүрэн дүүрэн зохицуулагдах нь нийгмийн салбарын үйл явцыг олон нийтэд үнэн зөв мэдээлэл хүргэх, түүнтэй холбоотой үүсэн гарах харилцааг зохицуулахад чухал ач холбогдолтой байх юм. Нөгөө талаар сэтгүүл зүй гэж юу болох, түүний үр нөлөө хэрхэн нийгэмд нөлөөлж байгааг судалж, түүнийг нийгэмд бүтээмжтэй байдлаар ашиглах явдал өнөөгийн тулгамдсан асуудлын нэг юм.

Үндсэн хэсэг

Монгол Улс 1992 онд шинэ Үндсэн хуулиа тунхаглаж, чөлөөт эдийн засаг бүхий ардчилсан тогтолцоонд шилжээд 30 жил гаруй хугацаа өнгөрч, энэ хугацаанд хүний эрх, эрх чөлөө, гадаад харилцаа, чөлөөт хэвлэл, зах зээлийн чөлөөт эдийн засаг зэрэг ардчиллын олон чухал үзүүлэлтүүд Монголын хөрсөнд нутагшин хөгжсөн нь түүхэн ололт юм.

Зар сурталчилгааны тухай хуулийн 3.1.5-д “мэдээлэх хэрэгсэл” гэж телевиз, радио, холбооны шугам сүлжээ, компьютерын сүлжээ, тусгай программ, хэвлэл болон бусад арга хэрэгслийг⁵⁰ ойлгоно гэж заасан. Тэгвэл хэвлэл мэдээллийн байгууллага гэдэг нь дээрх хуулиар тодорхойлсон “хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл”-д хамаарах үйл ажиллагааг эрхлэн явуулахын тулд холбогдох эрх бүхий байгууллагаас хуульд заасны дагуу зохих зөвшөөрөл авч, эрх бүхий бүртгэх байгууллагад бүртгүүлэн албан ёсоор хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн чиглэлээрх үйл ажиллагааг эрхлэн явуулж буй байгууллагуудыг ойлгож байна.

Тодруулбал; хэвлэл мэдээллийн байгууллагад сонин хэвлэл, өргөн нэвтрүүлгийн үйлчилгээ, цахим сайт зэрэг хэвлэн нийтлэх эрхийг бүхий л хэлбэрээр хэрэгжүүлж буй хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл хамаарах юм.

Хэвлэл мэдээллийн байгууллагын үйл ажиллагааны үндсэн чиглэл бол “хэвлэн нийтлэх үйл ажиллагаа” буюу Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16.16-д заасан “хэвлэн нийтлэх эрх чөлөө”⁵¹-ний тусламжтайгаар ард нийтийн дуу хоолойг төрд хүргэх, төрийн чиг үүргийг ард нийтэд таниулан сурталчлах явдал юм.

⁴⁹ <https://nli.gov.mn/?p=1921>

⁵⁰ Төрийн мэдээлэл. 2002. №23. Зар сурталчилгааны тухай хууль

⁵¹ Төрийн мэдээлэл. 1992. №1. Монгол Улсын Үндсэн хууль

Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай тухай хуулийн 2 дугаар зүйлд “Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөө, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн чөлөөт байдлыг хязгаарласан хууль батлан гаргахыг хориглоно”.⁵²

Олон түмнийг нийтлэл, нэвтрүүлгийн тусламжтайгаар үнэн бодитой мэдээллээр шуурхай, тогтмол хангах зорилго бүхий тогтмол хэвлэл, радио, телевиз, мэдээллийн агентлаг, баримтат кино, цахим хэвлэл зэрэг мэдээллийн сувгийг олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл гэж нэрлэдэг.

Олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн мэдээлэл нь үнэн бодитой, тогтмол, шуурхай, хүртээмжтэй, багтаамж сайтай, идэвхтэй, ашигтай, чиглэсэн зорилготой байх зэрэг шинжээрээ бусад бүх төрлийн мэдээллээс ялгардаг.

Сэтгүүл зүй бол хүлээн авагчдад хандсан аливаа үйл явдлын судалгаа шинжилгээ ба үр дүнгийн тайлан юм. Сэтгүүл зүйн олон төрөл байдаг боловч туйлын зорилго нь хүлээн авагч, үзэгч, уншигчдад улс төр, бизнесийн бүтэц зохион байгуулалт, нийгмийн соёлын нүүр царай болсон урлаг соёлын тухай мэдээллүүдийг хүргэхэд оршино.

Орчин үеийн нийгэмд хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл нь мэдээллийг ханган нийлүүлэгч болон нийгмийн хэрэг явдлын бодол санаа нь болж байвч сэтгүүл зүйн үүрэг, эрх зүйн хэм хэмжээ нь өргөн олны мэдээллийн хэрэгслүүд, цахим орчингийн үр дүнгийн өөрчлөлт юм.⁵³

Сэтгүүл зүйг баримталж буй үзэл баримтлал, хэрэглэж буй тоног төхөөрөмж, хамрах хүрээ зэргээр нь маш олон янзаар ангилж нэрлэж байгаа бөгөөд зарим нэр төрөл дээр нэлээд маргаан дагуулдаг. Өдгөө шинэ шинэ үзэл баримтлал бий болж байна.

Аливаа орны чөлөөт хэвлэл төрийн мэдлийн бус, намын харьяалалгүй, статус, эдийн засгийн хувьд бүрэн бие даасан, эрх зүйн хувьд баталгаажсан, нийгэм улс төрийн нийтлэг хэвлэлийн хүрээнд үйлчилдэг, хяналтын буюу сөрөг хүчний үүргийг биелүүлж чаддаг зэрэг шалгууртай байдаг.

Дэлхийн “Фридом хаус”, “Фридом форум”, “Хил хязгааргүй сэтгүүлчдийн байгууллага” зэрэг бие даасан, нөлөө бүхий байгууллагууд тухайн орны чөлөөт хэвлэлийн зэрэглэлийг төрийн мэдлийн бус хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн тоо, улстөрч, эрх мэдэлтнүүдийг шүүмжилж болох эсэх, төрийн зүгээс хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд үзүүлэх улс төр, эдийн засгийн шууд ба дам дарамт, шахалт байгаа эсэхийг хамгийн түрүүнд харгалзан үздэг.⁵⁴

Сэтгүүл зүйг юуг тусгаж, юуны тухай өгүүлж байгаа чиглэл хандлага буюу тусгаж буй сэдвээр нь ангилж үздэг. Сэтгүүл зүйн сэдвийн ангилал ч мэдээллийн эрин зуунаас шалтгаалж маш олон төрлийн болж байгаа юм.

Сэтгүүл зүйг үзэл баримтлалаар нь дараах байдлаар ангилдаг байна. Үүнд:

1. Сурталчилгааны сэтгүүл зүй
2. Өргөн нэвтрүүлгийн сэтгүүл зүй, */Радио сэтгүүл зүй, ТВ сэтгүүл зүй/*
3. Судалгааны сэтгүүл зүй
4. Гудамжны сэтгүүл зүй
5. Шар хэвлэл (Дуулиан шуугиант)
6. Социалист сэтгүүл зүй
7. Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй
8. Дэлхий нийтийн сэтгүүл зүй
9. Сонин хэвлэлийн сэтгүүл зүй
10. Мэдээллийн сангийн сэтгүүл зүй, Дата сэтгүүл зүй
11. Гонзо сэтгүүл зүй
12. Гэрэл зургийн сэтгүүл зүй
13. Иргэний сэтгүүл зүй, Оролцооны сэтгүүл зүй
14. Нөлөөллийн сэтгүүл зүй, Өмгөөллийн сэтгүүл зүй
15. Интерактив сэтгүүл зүй

⁵² Төрийн мэдээлэл. 1998. №10. Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль

⁵³ <https://mn.wikipedia.org/wiki>

⁵⁴ <https://ikon.mn/n/xwl>

16. Дрон сэтгүүл зүй

17. Барууны сэтгүүл зүй гэх мэт ангилна.⁵⁵

Дэлхий дахинд тогтмол хэвлэл 300 жилийн турш олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн үүргийг дангаараа гүйцэтгэж байсан бөгөөд кино, радио, телевиз бий болсноор олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл цоо шинэ тогтолцоо бий болжээ.

Орчин үед цахим хэвлэл эрчимтэй хөгжиж, мэдээллийн шинэ орон зай, боломжийг нээж, хэрэглэгчдийн тоо эрс нэмэгдэж байна. Мэдээллийн хэрэгсэл болгон өөрийн гэсэн давуу ба сул талтай. Мэдээллийн хэрэгслүүдийн харилцан нөхцөлдсөн нэгдмэл үйл ажиллагаа нь тэр давуу талыг оновчтой ашиглаж, сул талыг нөхөх замаар сэтгүүл зүйн үйл ажиллагаа жам ёсоор хэвийн явагдах онцлогтой юм.

Мэдээллийн хэрэгсэл бүр өөрийн гэсэн онцлог шинж, давуу талын ачаар мэдээллийн зах зээлд орон зайгаа эзэлж, байнгын хүлээн авагчаа бий болгодог, өрсөлдөх шинэ боломжийг эрж хайдаг, нийтлэл, нэвтрүүлгийг агуулга хэлбэр, ур чадвар, арга барилын хувьд үргэлж шинэчилж, хөгжүүлэн баяжуулж байдаг. Энэ нь оршин тогтнох, амьдрах чадварын эх үндэс болдог байна.

Монгол Улсад сонин сэтгүүл, радиогоос илүүтэй телевиз, интернет хэрэглэгчийн хувь хэмжээ өндөр байдаг байна. Хэвлэлийн хүрээлэнгийн судалгаагаар 2019 оны эхний 10 сарын байдлаар 84 сонин, 73 сэтгүүл, 51 радио, 140 телевиз, 154 мэдээллийн сайт тогтмол үйл ажиллагаа явуулж байна.⁵⁶

№	Ангилал	2015	2016	2017	2018	2019
1	Сонин	101	89	88	92	84
2	Сэтгүүл	86	80	71	78	73
3	Радио	69	56	48	50	51
4	Телевиз	131	125	127	128	140
5	Мэдээллийн сайт	98	96	100	109	154
	Нийт	485	446	434	457	502

Манайд хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн эзэмшигчдийн мэдээллийг олж авахад хүндрэлтэй байдаг. Телевиз, радиогийн тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчдийн нэрсийн жагсаалтыг харилцаа холбооны зохицуулах хорооны <http://www.crc.gov.mn> сайтаас үзэх боломжтой ч хувь эзэмшигчдийн хэмжээ тодорхой бус, харин сонин, сэтгүүлийн эзэмшигчдийн мэдээлэл Улсын бүртгэлийн ерөнхий газарт хамаарагддаг бөгөөд ил тод бус байдаг байна.

Мэдээллийн сайтыг нэгдсэн журмаар, албан ёсоор бүртгэдэггүй, Харилцаа холбооны зохицуулах хороонд байх бүртгэл нь сайн дурын шинжтэй байдаг байна.

Харилцаа холбооны зохицуулах хорооноос интернет хэрэглэгчдийн тоог албан ёсоор гаргадаг бөгөөд 2018 оны эцсийн байдлаар Монгол Улсад давхардсан тоогоор 4295400 орчим хүн интернэт хэрэглэж байна. Эдгээр интернет хэрэглэгчдийн 72 хувь нь өдөр бүр ямар нэг хэмжээгээр интернэтэд холбогдож буй бөгөөд 34 хүртэлх насныхан байна. Газарзүйн байршлаар ангилж үзвэл Улаанбаатар хотын хэрэглэгчдийн 80 хувь, хөдөө орон нутгийн хэрэглэгчдийн 66 хувь нь интернетэд өдөр бүр холбогддог байна.

Сонин, сэтгүүлийн уншигчид болон телевиз, радиогийн үзэгч, сонсогчдын тоог Харилцаа холбооны зохицуулах хороо болон бусад байгууллагаас тооцож гаргадаггүй. Харин хэвлэл мэдээллийн хэрэглэгчдийн хүртээмж, хэрэглээний байдлыг түүвэр судалгааны дүнд үндэслэн гаргадаг.

Хэвлэлийн хүлээлэнгээс 2018 онд улсын хэмжээнд 1000 хүнийг хамруулан хийсэн судалгаагаар тус судалгаанд оролцогчдын тал нь сонин огт уншдаггүй гэжээ. Харин Улаанбаатар хотоос оролцогчдын 7 хувь нь, хөдөө орон нутгийн 3 хувь нь өдөр бүр сонин уншдаг байна. Сонины борлуулалтын хэмжээ жил ирэх тусам буурсан

⁵⁵ <https://mn.wikipedia.org/wiki>

⁵⁶ Хууль зүй, дотоод хэргийн яамны хууль боловсруулах ажлын хэсгин тоо мэдээнээс хэсэгчилэн авав.

үзүүлэлттэй байна. Сонины нийт борлуулалтын 84 хувийг захиалгаар, 16 хувийг өдөр тутмын худалдаагаар борлуулдаг байна.

Телевиз, радиогийн нэвтрүүлэг хүлээн авдаг хүн амын хувь хэмжээг албан ёсоор гаргадаггүй. Гэхдээ өргөн нэвтрүүлгийн 16 телевиз радио давтамж ашиглан нэвтрүүлгээ орон даяар цацдаг. Мөн хиймэл дагуул, кабель болон IPTV-н тусламжтайгаар дээрх 16 сувгаас гадна дотоодын 52+ сувгийг орон даяар хүлээн авах боломжтой юм байна.

Телевизийн олон сувгийн үйлчилгээ эрхлэгчдийн хэрэглэгчийн тоо 2018 оны эхний хагас жилийн байдлаар 916.000 байна. Нийт хэрэглэгчдийн 5 хувь нь кабель, 44 хувь нь хиймэл дагуул, 30 хувь нь IPTV, 21.1 хувь нь DTV-ээр хүлээн авч байна. Түүнчлэн 14 телевизийн сувгийг өөрийнх нь веб сайтаар дамжуулан, www.looktv.mn веб сайтаар дамжуулан 27 монгол сувгийг интернетээр, дэлхий даяар хүлээн авч байна.

Радиогийн тухайд Монголын үндэсний олон нийтийн радио, Лавайн эгшиг радио, Шинэ монгол радио үндэсний хэмжээнд нэвтрүүлгээ цацаж байгаагаас 11 радиог онлайнаар шууд сонсох боломжтой, 8 радио ухаалаг утасны аппликэйшн ашиглан сонсож болдог байна. Харилцаа холбооны зохицуулах хорооны веб сайтад радиогийн олон сувгийн үйлчилгээ эрхлэгчдийн хэрэглэгчдийн тоо тавигдаагүй байна.

Хэвлэлийн хүрээлэнгийн судалгаагаар 2019 оны жилийн эцсийн байдлаар манай улсад 502 хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд 4749 хүн ажиллаж байгаагаас 49 хувь нь бүтээлч ажилтан буюу сэтгүүлч, сурвалжлагч байна.⁵⁷

Хэвлэл мэдээлэл, сэтгүүл зүйн салбарын нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг. Сэтгүүл зүйн шинжлэх ухааны тулгамдсан асуудлын нэг бол үүргийн тухай асуудал юм. Сэтгүүл зүй цаг ямагт нийгмийн амьдралын төвд байсан бөгөөд нийгэм өөрөө байнга сэтгүүл зүйг өөрчилж байдаг онцлогтой.

Нийгмийн амьдралын аль ч салбар хүрээнд гарч ирсэн аливаа асуудал эцсийн үр дүнд хүмүүсийн өдөр тутмын ажил үйлстэй салшгүй холбоотой. Ямар нэгэн тулгамдсан асуудал зөвхөн хүнтэй холбогдон гарч ирдэг бөгөөд түүнийг томьёолон, шийдвэрлэх боломж гагцхүү хүнд л байдаг.

Германы судлаачдын тодорхойлсноор олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл хоорондоо нягт холбоотой гурван үндсэн үүрэгтэй байдаг байна. Энэ нь:

1. Иргэдийг мэдээллээр хангах;
2. Олон нийтийн үзэл бодлыг бүрдүүлэхэд нөлөө үзүүлэх;
3. Шүүмжлэл гаргах, хяналт тавих гэсэн байна.

Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн хүч нөлөө, ач холбогдол туйлын өндөр учраас тэр нь заримдаа “дөрөв дэх засаглал” бий болгох боломжтой, тиймээс үүнийг буруугаар ашиглах, эсвэл үүргээ биелүүлж чадахгүй байдалд оруулахгүйн тулд үйл ажиллагааг нь хуулийн хүрээнд зохицуулан, хяналт тавьж байх шаардлагатай.

Ардчилсан нийгэмд хэвлэл мэдээлэл, сэтгүүл зүйн салбар дараах үүргийг гүйцэтгэж байна. Үүнд:

д/д	Хэвлэл мэдээлэл, сэтгүүл зүйн салбарын нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг	Тайлбар
1	Мэдээлэлх /Олон түмнийг мэдээллээр хангах/	Энэ бол чөлөөт хэвлэлийн төдийгүй, сэтгүүл зүйн гол үүрэг бөгөөд нийгмийн зорилгоос урган гарсан түүний мөн чанартай холбоотой. Сэтгүүл зүй гэдэг нь анх гарч ирэхдээ мэдээлэл түгээх, олон түмний мэдээллийн хэрэгцээ шаардлагыг хангах зорилтын үүднээс бий болсон байна. Хэзээ, хаана, юу болж байгааг хүмүүс байнга мэдэхийг хүсдэг. Тэгвэл олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн мэдээ бол хүмүүсийн

⁵⁷ Хууль зүй, дотоод хэргийн яамны хууль боловсруулах ажлын хэсгин тоо мэдээнээс хэсэгчилэн авав.

		сонирхож байгаа нийгмийн нийтлэг эрх ашгийг илэрхийлэн, үйл явдлын баримтыг шуурхай, үнэн зөв, ойлгомжтой, товч, хүртээмжтэй, тодорхой мэдээлэх явдал юм. Тиймээс мэдээлэх үүрэг бол хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн угийн шинж чанарыг тодорхойлогч үндсэн үүрэг болдог байна. Францын судлаач Б.Буайен: “Нийгмийн доторх бүлгүүд нь материал баялгийг солилцохгүй байж яасан ч чадахгүй. Тэгвэл үзэл санаа, сэтгэл хөдлөл, мэдээг эс солилцвол нийгмийн доторх холбоо тасарч, бүлэг хэсгүүдийн хийгээд нийгмийн доторх хүмүүсийн нийтлэг ч үгүй болно.” гэж хэлсэн нь нийгэм дэх мэдээллийн үүрэг ямар чухал байхыг илэрхийлж байгаа баримт мөн.
2	Танин мэдүүлэх /Боловсрол олгох, соён гэгээрүүлэх/	Танин мэдэхгүй бол хүрээлэн буй ертөнцийг тусгахад чиглэсэн ухамсрын үйл ажиллагаа мөн. Мэдээлэл, тэр тусмаа хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн нийтлэл, нэвтрүүлэг гол сэдвээ зөв тусгах нь ухамсрын үйл ажиллагаа мөн тул тус асуудлаас бид танин мэдүүлэх үүргийн үндсийг тодорхойлж байдаг. Мэдээ, нийтлэл, нэвтрүүлэг болгон уншигч, сонсогч, үзэгчдийг танин мэдэхүйн зөв чиглэлд хөтлөн жолоодож, бүх юмны учрыг олох гэсэн хүн төрлөхтний хүсэл эрмэлзэлд нь тус нэмэр болж байх үүрэгтэй юм. Нийтлэл дэх танин мэдүүлэх элементийн хирээр ч уг материалын үнэ цэнэ тодорхойлогдоно.
3	Удирдлагын хэрэгсэл болох /Хяналт тавих/	Сэтгүүл зүйг “дөрөв дэх засаглал” гэх буюу хууль тогтоох, гүйцэтгэх байгууллага хийгээд шүүхийн дараа дөрөв дэх засаглалд ордог. Гэхдээ дөрөв дэх засаглал гэсэн үгийг ямар утгаар нь авч үзэх талаар бодох хэрэгтэй. Логик үүднээс авч үзвэл сэтгүүл зүй шууд утгаар авч үзвэл сэтгүүл зүй хэзээ ч засаглалын үүргийг гүйцэтгэж чадахгүй, харин өөрийнхөө идэвхитэй үйл ажиллагаагаар төр засгийн ажилд нөлөөлж чаддаг байна. Олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл нь төр засгаас гаргаж байгаа удирдах, зохион байгуулах аливаа түгээмэл шийдвэрийг олон түмэнд дамжуулдаг. Түүнийг олон түмэн хэрхэн хүлээн авч байгааг эргээд мэдээнэ. Эргэх мэдээллээр дээд удирдлага шийдвэр ээ хэрхэн зохион байгуулах, эсвэл засч өөрчлөх арга аа ахин дахин боловсруулах, үр дүнд хүрч байгааг мэдээд дараачийн шийдвэр ээ боловсруулж эхэлдэг. Бас удирдлагын объект, субъект хоёроос хүлээн авч байгаа мэдээллээ ашиглаад оновчтой арга зарчмыг ч хэвлэл мэдээллийн байгууллага боловсруулан шинэ санаа, ажил хэрэгч шинэ эхлэл, хөдөлгөөнийг санаачилдаг. Энэ утгаараа сэтгүүл зүй нь удирдлагын үүрэгтэй байдаг байна.
4	Зохион байгуулах /Олон түмний үзэл бодлыг бүрүүлэхэд нөлөөлөх/	Энэ үүрэг нь чөлөөт хэвлэлийн бусад үүрэгтэй харилцан уялдаж байж, хэвлэл мэдээллийн байгууллагын цацаж буй нийтлэл, нэвтрүүлэг нь үр нөлөөтэй байдаг. Сэтгүүл зүй өөрийнхөө зохион байгуулах үүргийг дараах гурван чиглэлээр явуулдаг байна. Үүнд: 1. Төр засаг болон удирдах дээд байгууллагуудын чухал баримт бичгүүдийг нийтлэх, сурталчлах, тайлбарлах; 2. Нийгмийн практик ажлын нэг салбар нэгжийн ажил үйлсийг сурталчлах, ололт угагдлыг илрүүлэх замаар шинэ санал зөвлөмж дэвшүүлэх, мөн зохион байгуулах ажлын нэг чухал хэлбэр болох редакцийн газарт ирж буй санал, гомдол, шүүмжлэл, хүсэлт зэргийг судалж үзсэний үндсэн дээр янз бүрийн арга хэмжээ зохион байгуулж, захидлын мөрөөр томоохон нийтлэл бэлтгэн, доторхой үр дүнд хүрэх, тэдний саналыг зохих байгууллагуудад томжуулан шийдвэрлүүлэх; 3. Шийдвэрийн биелэлтэнд хяналт тавих үйл ажиллагаа зэргээр тус үүргээ хэрэгжүүлдэг байна.
5	Харилцааны үүрэг	Сэтгүүл зүйн хүрээн дэх мэдээллийн харилцан нөлөөллийн урьдчилсан болон зайлшгүй нөхцөл нь хэрэглэгчидтэй, өөрөөр хэлбэл олон түмэн, нийгмийн институттай холбогдсон харилцаа байдаг. Энэ харилцааны үр дүнд сэтгүүл зүйн систем дэх сонин, хэвлэл, нэвтрүүлэг болгон хэрэглэгчдийнхээ мэдээллийн хэрэгцээг хангах замаар өөрийнхөө дүр төрх, өвөрмөц шинжийг олж, тодорхойлж

		байдаг байна.
6	Зугаацуулах <i>/Гоо зүйн хүмүүжил олгож, алжаал тайлах/</i>	Сэтгүүл зүй хүмүүсийн амралт, чөлөөт цагийг зөв өнгөрөөх алжаал тайлах, гоо зүйн таашаал хүртээх, соёл боловсролын хүрээг өргөтгөхөд чухал үүрэг гүйцэтгэдгийг үгүйсгэх аргагүй юм. Радио телевизээр өгч байгаа уран сайхны нэвтрүүлгүүд, уран сайхны кино, концерт, тогтмол хэвлэлд нийтлэгдэж буй уран сайхны болон уран зохиолын, танин мэдэхүйн чиглэлийн янз бүрийн материалууд хүмүүсийн сонирхлыг хамгийн ихэд татдаг.

Тэгвэл аль нэг хэвлэл мэдээллийн байгууллага, тодорхой нэг нийтлэл туурвиж байгаа сэтгүүлч хүртэл бүгд өөр өөрийн нийтлэлийн бодлогодоо дээрх үүргийн хослол нийлэмж хэр зэрэг зөв зохицож чадаж байгаа эсэхээс тэдгээр мэдээллийн үр нөлөөтэй байх эсэх нь шалтгаална гэдгийг нийтлэлийн бодлогынхоо шалгуур болгон харгалзан үзэх нь сэтгүүл зүйн үр нөлөөг дээшлүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Хэвлэл мэдээллийн салбарын эдгээр үүрэг нь нэг мэдээнээс эхлээд нийтлэл, нэвтрүүлгийн хэд хэдэн жилийн хэтийн төлөвлөгөөнд харгалзан үзэх нэг гол чиглэл байхын дээр энэхүү чиглэл нь үүргээ хэрхэн биелүүлж байгаагийн эцсийн шалгуур нь болох юм.

Өнгөрсөн зууны эцэст дэлхийн олон оронд олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл нь арилжааны хэрэгсэл болох хандлага улам хүчтэй өрнөх болов. Сонин, сэтгүүлийг хэвлэх, нэвтрүүлэг бэлтгэх үйл явц мэдээллийн үйлдвэрлэлийн салбар болон хувирч, хэрэглэгчдийн зах зээлийн шаардлагыг харгалзсан ажил хэрэгч шинж, үр ашигтай ажиллах менежмент, маркетингийн стандарт нэвтэрч байна. Америкийн мэдээллийн салбарынхан «Америкийн мэдээллийн үйлдвэрлэл бол бизнес мөн» гэж тунхагладаг нь үүнтэй холбоотой юм.

Арилжааны чиглэл бүхий сэтгүүл зүйд (profit seeking) сэтгүүлч болон хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл тодорхой зах зээлд үйлчилдэг ёстой гэсэн үзэл баримтлал өргөн дэлгэрсэн бол сэтгүүл зүйн бусад чиглэлийн төлөөлөгчид юуны өмнө иргэдэд, олон нийтийн санаа бодолд, эсвэл хувь хүн болох уншигчид хандах хэрэгтэй гэж үздэг байна.

Сэтгүүл зүйн арилжааны шинж өсөн нэмэгдэж байгаа нөхцөлд зах зээлийн механизмаар дамжин хэрэгждэг хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн болон сэтгүүлчдийн үйл ажиллагааг эдийн засгийн хувьд зохицуулах нь шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэдэг. Зах зээлийн дарамт нь өрсөлдөөний орчинд үйл ажиллагаа явуулж буй олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн болон сэтгүүлчдийн давуу тал, «тоглоомын дүрэм»-ийг тодорхойлж өгдгөөрөө онцлогтой юм.

Арилжааны хүчин зүйл орчин үеийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн үйл ажиллагаанд ямар нөлөө үзүүлж байгааг Америкийн сэтгүүл зүйн жишээгээр тайлбарлаж болно. 1990-ээд оны дунд тус улсын сонины төсвийн 80 хувийг сурталчилгааны орлогоос, зөвхөн 20 хувийг захиалга болон борлуулалтаас олсон мөнгөөр бүрдүүлж байв. Өөрөөр хэлбэл, сурталчилгаа олгогчид ба хүлээн авагчдын сонины санхүүгийн эх үүсвэрийг бүрдүүлдэг харьцаа нь 4:1 болж өөрчлөгдсөн.

Ийм сурталчилгааын нөлөө сонин хэвлэлийн агуулгад бас нөлөөлж, аль болохоор олон уншигчийн анхаарлыг татахуйц нийтлэл мэдээ нийтлэхийг чухалчилдаг болж байна. Тухайлбал, 90-ээд оны эхэнд АНУ-ын сонины сурвалжлагчдын 19 хувь нь спортын, 8 хувь нь гэмт хэрэг, шүүхийн үйл ажиллагааны асуудлаар, 7 хувь нь бизнесийн чиглэлийн сэдвээр дагнан мэргэших болжээ. Тэгвэл нийгмийн болон боловсролын асуудлаар мэргэшдэг сэтгүүлч ердөө 4 хувийг тус тус эзэлж байв.⁵⁸

XX зууны сүүлчийн 25 жилд арилжааны телевиз нэлээд эрчимтэй хөгжихийн хамт төлбөртэй нэвтрүүлэг, хөтөлбөр явуулах явдал өргөн нэвтэрчээ. Энэ асуудал өнөөдөр Европын холбооны орнуудын олон нийтийн санааг зовоож байгаа бөгөөд төр, засгийн зүгээс олон нийтийн телевизийг хөгжүүлэх, дэмжих талаар тодорхой

⁵⁸ <https://mn.wikipedia.org/wiki>

алхмуудыг хийж байна. Гэвч арилжааны телевизтэй хүссэн хүсээгүй өрсөлдөх шаардлагатай болсон олон нийтийн телевизийн компаниуд зар сурталчилгаа, арилжааны үйл ажиллагааны нууц хэлбэрийг түгээмэл ашиглах болсон юм.

МУИС-ийн Сэтгүүл зүй, олон нийтийн харилцааны тэнхимийн профессор, шинжлэх ухааны доктор (Sc.D), Соёлын гавьяат зүтгэлтэн Маулетиин Зулькафиль 2017 онд өгсөн ярилцлагадаа “Сүүлийн жилүүдэд олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн түүх, онол, практикийн асуудлыг хөндсөн судалгааны цөөнгүй бүтээл гарсан нь үүний тод илрэл юм. Харин сэтгүүл зүйн шүүмж зогсонги байдалд байна гэдгийг хүлээн зөвшөөрөх хэрэгтэй. Сэтгүүлчийн уран бүтээлийн барометр байх ёстой шүүмж үгүйлэгдэж буй нь сэтгүүл зүй судлал дахь сул тал мөн. Энэ нь хэд хэдэн шалтгаантай холбоотой.

Шүүмж бичнэ гэдэг бол асар их хүч хөдөлмөр, мэдлэг, чадвар шаардсан хүнд ажил. Маш их хөдөлмөр гаргаж, асар их юм уншиж, судалж бичсэн тэр бүтээлийг үнэлэх, дэмжих ямар ч сэтгэлгээ, механизм алга байна. Нөгөө талаар манай практик сэтгүүлчид болон хэвлэл мэдээллийн байгууллагуудад шүүмж хүлээж авах сэтгэлгээ огт бүрдээгүй. Шүүмж бичсэн хүний эсрэг бяцхан “дайн” зарлаж, ХМХ-ийг ашиглан хариу арга хэмжээ авах, харааж зүхэх нь энгийн үзэгдэл болсон.

Өнөөдөр шүүмж сонсох дургүй, өөрийнхөө алдаа дутагдлыг хүлээн зөвшөөрөх чадваргүй хүмүүс манай хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр дүүрэн байна. Энэ бол шүүмж зогсонги байдалд ороход нөлөөлж буй нэг гол хүчин зүйл юм. Шүүмж хөгжихгүй байгаагаас нийтлэл, нэвтрүүлгийн агуулга ч сайжрахгүй байна.

Мэдээллийн багтаамж, танин мэдэхүйн ач холбогдол сайтай, нийгмийн сэтгэл зүйд нөлөөлөх чадвартай, агуулга ба хэлбэрийн нэгдлийг өндөр төвшинд хангасан, гэгээлэг нийтлэл, нэвтрүүлэг үзэгдэхээ больсон гэж хэлж болно. Дээр нь зарим хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, ялангуяа сайтууд олон нийтийг мэдээллээр хангах, гэгээрүүлэхийн оронд бохир аргаар буюу бусдыг шантаажилж мөнгө олох хэрэгсэл болон хувирсан нь нууц биш юм.

Шаардлагатай бол тийм сайт, сэтгүүлчдийг нэр бусаар нь баримттай хэлж болно. Энэ бол Монголын олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэлд дорвитой өөрчлөлт гарахгүй байгаагийн шинж юм. Судлаач хүний нүдээр харахад ийм хандлага манай сэтгүүл зүйд нэг хэсэгтээ үргэлжлэх төлөвтэй байна. Энэ бол тооны хойноос хөөцөлдөх сэтгүүл зүйн аливаа бүтээгдэхүүний чанарт онцгой анхаарах цаг болсны илрэл юм.”⁵⁹ гэсэн байдаг.

Нийгэмд сэтгүүл зүйн салбарын үүрэг оролцоог нэмэгдүүлж, бүтээмжийг нэмэгдүүлж чадвал нийгэм эрүүлжих, гэмт хэрэг, зөрчил буурах боломжтой юм гэж судлаачийн хувьд үзэж байна.

Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай тухай хуулийн 3.1.“Хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл нь өөрийн нийтэлж, нэвтрүүлж байгаа зүйлийнхээ төлөө хариуцлага хүлээнэ. Төрөөс олон нийтийн мэдээллийн агуулгад хяналт /цензур/ тогтоохгүй”, 3.2.“Төрөөс хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд нийтлэх, нэвтрүүлэх мэдээлэлд хяналт тавих байгууллага байгуулахгүй бөгөөд ийм хяналтын үйл ажиллагааг санхүүжүүлэхгүй”⁶⁰ гэж заасан хэвлэл мэдээллийн байгууллага болон сэтгүүлчийн эрх зүйн байдлыг өнөөг хүртэл тодорхойлж өгөөгүй, мөн нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг тодорхойгүй, зөвхөн зарчмаар нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг нь тодорхойлогдож байгаа нь цаашид энэ талаар зайлшгүй авч үзэх шаардлага байгааг илэрхийлж байна.

Даяаршил бий болж буй өнөөгийн нийгэмд мэдээллийн шинэ технологийн хөгжлийн үр дүнд мэдээлэлд орон зай, цаг хугацаа үгүй болсон. Үүнд олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл гол үүрэг гүйцэтгэж байгаа нь бодит үзэгдэл юм. Хуучин цөөн хэдэн мэдээллийн хэрэгсэлд ханддаг хүлээн авагчид өнөөдөр хүссэн мэдээллийн хэрэгсэлд хандаж, хүссэн мэдээллийг чөлөөтэй хүлээн авдаг болсон нь задралын илрэл гэж үзэж болох юм.

⁵⁹ <https://ikon.mn/n/xwl>

⁶⁰ Төрийн мэдээлэл. 1998. №10. Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай тухай хууль

Дүгнэлт

Өнөөдөр ардчиллын тулгуур баганын нэг бол чөлөөт хэвлэл мөн гэдгийг дэлхий даяар хүлээн зөвшөөрч байна. Чөлөөт хэвлэлийн хөгжил нь ямар хэмжээнд байгаагаар нь тухайн орны ардчиллын хөгжлийг хэмждэг нь энгийн үзэгдэл болжээ.

Сүүлийн 20 жилд нэвтрүүлгийн томоохон компаниуд олон нийтийн анхаарлыг онцгой татдаг спортын уралдаан, шоу зэрэг үйл явдлуудыг дагнан нэвтрүүлдэг эрх олж авах явдал өргөн дэлгэрч байна. Ийм эрхийг гол төлөв санхүү, эдийн засгийн нөөц боломж сайтай арилжааны телекомпаниуд авч байгаа нь олон нийтийн телевизийн үйл ажиллагаанд сөрөг нөлөө үзүүлдэг болжээ. Үүнээс үзэхэд олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн арилжааны шинж улам гүнзгийрч, компьютерийн сүлжээг өргөн ашиглах болсон нь ХХ зууны эцэст баян, ядуугийн хоорондох зөрчил дээр мэдээллээр хангах гэсэн өөр нэг томоохон шалгуур нэмэгдэхэд хүргэжээ. Уншигчдын нэг хэсэг нь интернетээс эхлэн мэдээллийн бүх суваг, эх сурвалжийг ашиглаж байхад нөгөө хэсэг нь хөрөнгө мөнгөний хүчин зүйлээс шалтгаалан мэдээлэл хүлээж авах боломж нь эрс хязгаарлагдмал байна.

Өнөөдөр манай улсын хууль тогтоомжид хэвлэл мэдээллийн байгууллага болон сэтгүүлчийн эрх зүйн байдлыг тодорхойлсон хууль өнөөг хүртэл гараагүй байгаа, гагцхүү зарчмаар нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг тодорхойлогдож байгаа нь тулгамдсан асуудлын нэг болжээ.

Санал

Хэвлэл мэдээллийн байгууллага, сэтгүүл зүйн салбарын нийгэмд үзүүлэх үүрэг оролцоог нэмэгдүүлэх үүднээс дараах санал дэвшүүлж байна. Үүнд:

1.Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай тухай хуульд дараах нэмэлт өөрчлөлт оруулах;

1.1. Хуулийн 2 дугаар зүйлд “Хэвлэл мэдээллийн байгууллагын үйл ажиллагааны зарчим” /шинээр/;

1.2. Хуулийн 3 дугаар зүйл “хуулийн нэр томъёо” /шинээр/;
 (“хэвлэл, мэдээллийн байгууллага”, “сэтгүүлч” гэх мэт нэр томъёоны тодорхойлолт);

1.3. Хуулийн 4 дүгээр зүйл “Хэвлэл мэдээллийн байгууллагын эрх” /шинээр/;

1.4. Хуулийн 5 дугаар зүйл “Хэвлэл мэдээллийн байгууллагын үүрэг” /шинээр/;

1.5. Хуулийн 6 дугаар зүйл “Сэтгүүлчийн эрх” /шинээр/;

1.6. Хуулийн 7 дугаар зүйл “Сэтгүүлчийн үүрэг” /шинээр/;

1.7. Хуулийн 8 дугаар зүйл “Хэвлэл мэдээллийн байгууллагын хамтын ажиллагаа” /шинээр/;

1.8. Хуулийн 9 дүгээр зүйл “Хэвлэл мэдээллийн байгууллагын санхүүжилт” /шинээр/;

1.9. Хуулийн 10 дугаар зүйл “Мэдээлэлд хяналт тавихыг хориглох”;

2.Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай тухай хуулийн 2 дугаар зүйлд “Хэвлэл мэдээллийн байгууллага гэж олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийг бэлтгэн гаргаж байгаа аж ахуйн нэгж байгууллагыг хэлнэ”, “Сэтгүүлч гэж олон нийтийн хэвлэл мэдээллээр дамжуулан сэдвийн мэдээлэл ба үзэл бодлыг олон нийтэд нийтлэх, түгээх ажлыг үндсэн мэргэжлээ болгон ажилладаг хүнийг хэлнэ” гэсэн нэр томъёоны тодорхойлолтыг шинээр тусгаж өгөх;

3.Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хуульд хэвлэл мэдээллийн байгууллагын санхүүжилттэй холбоотой харилцааг аливаа улс төрийн нам, хүчнээс хараат бус, зөвхөн зар сурталчилгаанаас олох зохицуулалтыг нарийвчлан тусгаж өгөх.

Ном зүй

Хууль тогтоомж:

- Монгол Улсын Үндсэн хууль

- Зар сурталчилгааны тухай хууль
- Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль

Цахим эх сурвалж:

- <https://nli.gov.mn/?p=1921>
- <https://mn.wikipedia.org/wiki>
- <https://ikon.mn/n/xwl>

Судалгааны тайлан

- Хууль зүй, дотоод хэргийн яамны хууль боловсруулах ажлын хэсгийн 2017-2021 оны судалгааны мэдээ